
УДК 343.3

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРЕДМЕТУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ЯКИЙ ВЧИНЕНО У СФЕРІ СТРАХУВАННЯ

Заєць О. М.

У статті розглянуто питання предмету злочину, який вчинено у сфері страхування. Зроблено висновок про те, що предмет злочину, який вчинено у сфері страхування є необов'язковий для всіх злочинів, але обов'язковий для предметних складів злочинів елемент, яким можуть бути нерухоме майно (нерухомість); рухоме майно: грошові кошти, цінні папери, банківські метали та інше рухоме майно, що має визначену вартість, а також майнові права на цю рухомість та майнові вигоди; послуги, інформація, результати інтелектуальної, творчої діяльності та інші об'єкти права інтелектуальної власності, які мають

матеріальний вираз, з властивостями яких та з вказівкою на які закон про кримінальну відповідальність пов'язує наявність складу злочину в діяннях особи.

Ключові слова: страхування, предмет злочину, кримінальне правопорушення, шахрайство, майно, гроші, цінні папери, страхова виплата, страхова премія.

В статье рассмотрены вопросы предмета преступления, который совершен в сфере страхования. Сделан вывод о том, что предмет преступления, который совершен в сфере страхования является необязательный для всех

© О.М. Заєць, 2017

преступлений, но обязательный для предметных составов преступлений элемент, которым могут быть недвижимое имущество (недвижимость); движимое имущество: денежные средства, ценные бумаги, банковские металлы и другое движимое имущество, имеющее определенную стоимость, а также имущественные права на эту недвижимость и имущественные выгоды; услуги, информация, результаты интеллектуальной деятельности и иные объекты интеллектуальной собственности, которые имеют материальное выражение, со свойствами которых и с указанием на которые закон об уголовной ответственности связывает наличие состава преступления в действиях лица.

Ключевые слова: страхование, предмет преступления, уголовное преступление, мошенничество, имущество, деньги, ценные бумаги, страховая выплата, страховая премия.

The article deals with the subject of the crime committed in the field of insurance. The specifics of the subject of criminal offenses in the field of insurance are connected with the way and circumstances of their commission, the person of the offender and other elements of the mechanism of the crime, reflected in the forensic characteristics of their individual types. Quantitative and qualitative features of the subject of criminal offenses in the field of insurance affect the choice of the method of its preparation, commission and concealment. At the same time, the subject of the crime indicates certain features of the person of the offender, possible traces of it. It is these properties of the subject matter of fundamental importance for the methodology for investigating criminal offenses in the field of insurance.

The subject of criminal offenses in the field of insurance is property (tangible assets, cash) belonging to the right of ownership to a natural or legal person. In fact, certain types of property are forms of existence of value, differing in the intended purpose [6, p. 8]. General features of property as the subject of criminal offenses in the field of insurance are contained in civil law.

Consequently, it was concluded that the object of an offense committed in the field of insurance is not necessary for all crimes, but an element essential to the substantive crimes component, which may be real estate (real estate); movable property: money, securities, bank metals and other movable property having a certain value, as well as property rights to this movement and property benefits; services, information, results of intellectual, creative activity and other objects of intellectual property rights, which have a material expression, with the properties of which and indicating which law on criminal liability links the presence of the crime in the acts of the person.

Keywords: insurance, object of crime, criminal offense, fraud, property, money, securities, insurance payment, insurance premium.

Предмет даного виду кримінальних правопорушень є недостатньо дослідженим, що обумовлено як дискусійністю питання про загальне поняття предмету злочину, який вчинено у сфері страхування так і відсутністю наукових праць з теми предмета незаконного заволодіння грошовими коштами у вигляді страхової премії або страхової виплати. Висловлене підтверджує актуальність дослідження.

Проблема предмета злочину є однією зі складних у теорії кримінального права та криміналістики, розв'я-

зання якої потребує особливої уваги з огляду на ключову роль цієї категорії у з'ясуванні ознак об'єктивної сторони та інших елементів складу злочину та їх характеристики. Питання предмета злочину в науці кримінального права розглядали у своїх працях Браїнін Я.М., Коржанський М. Й., Никифоров Б. С., Панов М. І., Тацій В. Я. та інші відомі фахівці.

Метою статті є встановлення предмета злочину, передбаченого ст. 190, 191 КК України, зокрема, з'ясування, яка саме річ матеріального світу є таким предметом, а також встановлення ознак (властивостей), що ідентифікують його у законодавстві.

Під предметом злочину в теорії кримінального права вважають усяку річ матеріального світу, з певними властивостями якої закон пов'язує наявність у діях конкретної особи ознак злочину [1, С. 91], або речі матеріального світу, впливаючи на які, винна особа спричиняє шкоду певним суспільним відносинам [2, с. 248].

В юридичній науці переважає так званий «речовий» підхід до визначення предмета злочинів як, передусім, речей матеріального світу. Принаймні саме цієї позиції дотримуються представники вітчизняних шкіл кримінального права. Водночас проблема визначення предмета злочину цим тлумаченням остаточно не розв'язується. Йдеться про визнання предметом злочинів різних видів енергії (електричної, теплової тощо) та інформації (комп'ютерної, професійної, інсайдерської та ін.). Отже, до категорії «предмет злочину» слід включати й інші реально існуючі явища, зокрема енергію та інформацію, з приводу яких вчиняють суспільно небезпечні діяння [2, С. 43-44].

Більшість злочинів у сфері господарської діяльності відносять до так званих «предметних» діянь, тобто їх предмет безпосередньо вказано в диспозиції відповідних статей КК України (предметом фальшивомонетництва - державні казначейські білети або білети Національного банку України, розмінна металева монета, виготовлена та підроблена з метою збуту; предметом шахрайства з фінансовими ресурсами - субсидії, субвенції, дотації, кредити, пільги щодо податків тощо). Як зазначає Тацій В. Я.: «... у разі, коли предмет є обов'язковою ознакою, саме він найчастіше встановлюється раніше за все, і нерідко за допомогою отриманих про нього даних з'ясовується решта ознак злочину» [4, С. 49]. Отже розслідування цих злочинів не можна вважати завершеним, якщо ознаки їх предмета не виявлено.

Як зазначає Волобуєв А.Ф., предмет злочинів у сфері економіки визначає не лише багаторазове зростання матеріальної шкоди від таких злочинів, а й обумовлює їх підвищену організованість, специфічні способи підготовки, вчинення і приховання, їх сліди. Ці чинники ускладнюють розслідування розкрадань, вчинених з використанням фінансово-господарських механізмів, у порівнянні зі «звичайними» формами заволодіння чужим майном [5, С. 40].

Специфіка предмета кримінальних правопорушень у сфері страхування пов'язана зі способом та обстановкою їх вчинення, особою злочинця та іншими елементами механізму злочину, що відображається у криміналістичних характеристиках окремих їх видів. Кількісні та якісні ознаки предмета кримінальних правопорушень у сфері страхування впливають на обрання способу його підготовки, вчинення та приховання. Водночас предмет злочину вказує на певні ознаки особи злочинця, можливі його сліди. Саме ці властивості предмета

мають принципово важливе значення для методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері страхування.

Предметом кримінальних правопорушень у сфері страхування є майно (матеріальні цінності, грошові кошти), що належить на праві власності фізичній чи юридичній особі. По суті, окремі види майна являють собою форми існування вартості, що відрізняються за цільовим призначенням [6, С. 8]. Загальні ознаки майна як предмета кримінальних правопорушень у сфері страхування містяться в цивільному законодавстві. Згідно зі ст. 177 ЦК України, об'єктами цивільних прав є речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага, тобто ЦК України визначає речі, гроші та цінні папери як різновиди майна, а гроші та цінні папери - як різновид речей. Під річчю у ст. 179 ЦК України розуміється предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки, а під майном як особливим об'єктом цивільних прав та обов'язків у ст. 190 ЦК України - окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки [7].

Отже, для позначення предмета кримінальних правопорушень у сфері страхування, передбачених ст. 190, 191 КК України, законодавець у диспозиції цих норм вживає як родове поняття «майно», тобто будь-які речі: рухомі і нерухомі; подільні та неподільні; визначені індивідуальними або родовими ознаками; споживні та неспоживні; головні і приналежні; продукція, плоди та доходи; гроші (кошти) й цінні папери та будь-яке інше майно), яким особа незаконно заволодіває або набуває права шляхом обману та зловживанням довірою або заволодіває шляхом зловживання службовим становищем.

Під коштами слід розуміти гроші в національній та іноземній валюті чи їх еквівалент (п. 24 ст. 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 р.) [8]. Гроші можуть бути предметом злочину у готівковій та безготівковій формі (зберігаються на банківському рахунку та їх обіг регулюється зобов'язальним правом). Відповідно до Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок», цінні папери - документи встановленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчують грошові або інші майнові права, визначають взаємовідносини особи, яка їх розмістила (видала), і власника, та передбачають виконання зобов'язань згідно з умовами їх розміщення, а також можливість передачі прав, що впливають із цих документів, іншим особам [9].

Національною валютою України є гривня (ст. 99 Конституції України). Готівка перебуває в обігу у вигляді грошових знаків та металевих монет встановленої номінальної вартості. Гривня (банкноти і монети) є єдиним законним платіжним засобом на території України, приймається усіма фізичними і юридичними особами без будь-яких обмежень на всій території України за всіма видами платежів, а також для зарахування на рахунки, вклади, акредитиви та для переказів (ст. 35 Закону України «Про Національний банк України») [10]. Іноземна валюта як предмет злочину - це іноземні грошові знаки у вигляді банкнот, казначейських білетів і монет.

Національний банк України регулює єдиний грошовий обіг шляхом установлення нормативів, проведення облікової політики, операцій з цінними паперами, встановлення обов'язкових резервів й економічних

нормативів для комерційних банків. Зрозуміло, що грошові кошти є найбільш поширеним предметом кримінальних правопорушень у сфері страхування, оскільки заволодіння ними шляхом обману та зловживання довірою є специфічною ознакою відповідних посягань порівняно з шахрайством на споживчому ринку та в побутовій сфері, у якій предметом злочину також є майно й майнові права.

Безготівкові грошові кошти є специфічним предметом кримінальних правопорушень у сфері страхування, оскільки по своїй суті вони є записами грошових сум на рахунках у банках. Загальні засади функціонування платіжних систем в Україні, відносини у сфері переказу коштів регулюються Конституцією України, законами України «Про Національний банк України», «Про банки і банківську діяльність», «Про поштовий зв'язок», «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», іншими актами законодавства України та нормативно-правовими актами Національного банку України, Уніфікованими правилами та звичаями для документарних акредитивів Міжнародної торгової палати та іншими міжнародно-правовими актами з питань переказу коштів.

Відповідно до Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», платіжний інструмент - засіб певної форми на паперовому, електронному чи іншому виді носія інформації, використання якого ініціює переказ коштів з відповідного рахунка платника. До платіжних інструментів належать документи на переказ та спеціальні платіжні засоби [11]. Документ на переказ - електронний або паперовий документ, що використовується банками, їх клієнтами, кліринговими, еквайринговими установами або іншими установами - членами платіжної системи для передачі доручень на переказ коштів.

При вирішенні питання про визначення предмета кримінальних правопорушень у сфері страхування у разі заволодіння безготівковими коштами слід зважати на те, що йдеться, по суті, про заволодіння майновими правами зобов'язального характеру, оскільки поняття «власник рахунку» та «грошові кошти на банківському рахунку» - умовні, адже й банківський рахунок, й безготівкові кошти на рахунку є категоріями зобов'язально-правового характеру. Страховик, одержуючи ці кошти від страхувальників, стає їх власником, а у страхувальника з'являється на ці кошти право вимоги. Отже, заволодіваючи коштами страховика, скажімо, під прикриттям страхової виплати, шахраї посягають на майно страхової компанії, якій і завдають шкоду.

Таким чином, безготівкові грошові кошти виступають як фінансові ресурси, що використовуються у господарській діяльності. Їх функціонування забезпечується проведенням певних фінансових операцій, пов'язаних зі складанням і використанням різноманітних розрахункових документів (платіжних доручень, платіжних вимог, чекових книжок тощо), в яких фіксуються ті чи інші дії. Саме в цьому аспекті безготівкові гроші виступають предметом кримінальних правопорушень у сфері страхування. У зв'язку з обмеженістю використання у фінансовій системі України готівки, переважна більшість злочинів вчиняється саме з коштами в безготівковій формі шляхом використання безготівкових розрахунків.

Під фінансовою операцією у цьому контексті слід розуміти будь-які дії з фінансовими активами, пов'язані зі здійсненням або забезпеченням здійснення платежу з

боку фінансової установи при наданні фінансових послуг. Для максимального охоплення всіх видів фінансових операцій необхідно, залежно від їх змісту, звертатися до нормативно-правових актів, що регламентують правовідносини у фінансовій сфері, зокрема до законів України «Про зовнішньоекономічну діяльність», «Про цінні папери та фондовий ринок», «Про страхування», «Про банки і банківську діяльність», «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг». Їх системний аналіз дає змогу відносити до фінансових операцій: банківські операції; усі цивільно-правові угоди (ст. 41 ЦК України), спрямовані на встановлення, зміну та припинення пов'язаних із предметами цивільних прав й обов'язків; види фінансових послуг, визначені у ч. 1 ст. 4 Закону «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» [12, С. 215-216].

Під майном треба розуміти різноманітні предмети матеріального світу, які задовольняють потреби людей і щодо яких можуть виникати цивільні права та обов'язки (ст. 189, 180 ЦК України), зокрема: нерухоме майно (нерухомість); рухоме майно: грошові кошти, цінні папери, банківські метали та інше рухоме майно, що має визначену вартість, а також майнові права на цю рухомість та майнові вигоди; послуги, інформація, результати інтелектуальної, творчої діяльності та інші об'єкти права інтелектуальної власності.

У міжнародно-правових документах для позначення предмета кримінальних правопорушень у сфері страхування вживаються різні терміни: - «власність» - ст. 1 Конвенції ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин від 20 грудня 1988 р. (Віденська Конвенція), під якою розуміються активи будь-якого роду, матеріальні або нематеріальні, рухомі або нерухомі, відчутні або невідчутні, а також юридичні документи або акти, які посвідчують право на такі активи або участь у них; ст. 6 Конвенції про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом (Страсбург, 8 листопада 1990 р.), під якою розуміється власність будь-якого виду, матеріальна власність чи власність, виражена в правах, рухоме чи нерухоме майно і правові документи або документи, які підтверджують право на таку власність чи частку в ній.

Аналіз правозастосовної практики засвідчив, що слідчі та оперативні працівники органів правопорядку не завжди орієнтуються у сутності предмета кримінальних правопорушень у сфері страхування, що нерідко призводить до прийняття необґрунтованих рішень під час досудового розслідування.

Відтак, інформація матиме кримінально-правове значення лише в тому випадку, коли вона буде мати свій матеріальний вираз. Інформація сама по собі не може існувати без свого матеріального носія. Отже, для кримінального права та для кваліфікації злочинів важливо щоб інформація мала свій матеріальний вираз, свій матеріальний носій. Всі об'єктивні явища і предмети навколишнього світу несуть в собі певну інформацію. Тому інформація сама по собі є ідеальною завжди. Матеріальний вираз інформація має завдяки тому, що вона фіксується на матеріальних носіях (аркуш паперу, магнітна плівка, магнітна дискета, лазерний диск, флеш накопичувач, жорсткий диск, людина, дошка, камінь, стіна тощо), які можливо пошкодити чи знищити, після чого ця інформація перестає об'єктивно існувати як ідеальний об'єкт. З іншої сторони, як тільки прибрати такий носій, то інформація втратить матеріальність і буде існувати лише ідеально, однак з ідеальною інформацією закон про кримінальну відповідальність не пов'язує наявності в діяннях особи ознак злочину, тому ідеальна, без матеріального носія, інформація не вважається предметом злочину.

На основі вищевикладеного, доходимо висновку, що предметом кримінального правопорушення, який вчинено у сфері страхування є необов'язковий для всіх злочинів, але обов'язковий для предметних складів злочинів елемент, яким можуть бути нерухоме майно (нерухомість); рухоме майно: грошові кошти, цінні папери, банківські метали та інше рухоме майно, що має визначену вартість, а також майнові права на цю рухомість та майнові вигоди; послуги, інформація, результати інтелектуальної, творчої діяльності та інші об'єкти права інтелектуальної власності, які мають матеріальний вираз, з властивостями яких та з вказівкою на які закон про кримінальну відповідальність пов'язує наявність складу злочину в діяннях особи.

Література

1. Уголовное право Украины: Особенная часть / Бажанов М. И., Баулин Ю. В., Борисов В. И. ; [под ред. М. И. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тация]. К., 2003. 512 с.
2. Коржанский Н. И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны / Коржанский Н. И. М., 1980. 248 с.
3. Панов М. М. Кримінальна відповідальність за незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків / Панов М. М. Х., 2009. 183 с.
4. Таций В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве / Таций В. Я. Харьков, 1988. 198 с.
5. Волобуєв А. Ф. Предмет розкрадання майна у сфері підприємництва як елемент криміналістичної характеристики злочинів даного виду / А. Ф. Волобуєв // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. О., 1998. Вип. 3. С. 39-43.
6. Чаюк В. К. Исследование связей элементов криминалистической характеристики преступлений для построения методики расследования краж государственного или общественного имущества : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 "Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза" / В. К. Чаюк. К., 1985. 19 с.
7. Цивільний кодекс України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40-44. Ст. 356.
8. Про банки і банківську діяльність: Закон України // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 5, 6. Ст. 30.
9. Про цінні папери та фондовий ринок : Закон України // Відомості Верховної Ради України. 2006. № 31. Ст. 268.
10. Про Національний банк України : Закон України // Відомості Верховної Ради України. 1999. № 99. Ст. 238.
11. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2346-III // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 29. Ст. 137.
12. Чернявський С. С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування : [монографія] / Чернявський С. С. К., 2010. 624 с.
13. Коржанський Н.И. Предмет преступления (понятия, виды и значения для квалификации): Учебное пособие / Н.И. Коржанский. Волгоград. Высшая следственная школа МВД СССР, 1976. 56 с.
14. Лащук Є.Ф. Предмет злочину в кримінальному праві України : дис...канд. юрид. наук: 12.00.08 / Єфрем Вікторович Лащук. Національна академія внутрішніх справ України. К., 2005.
15. Никифоров Б.С. Объект преступления по советскому уголовному праву / Б.С. Никифоров М. : Госюриздат, 1960. 229 с.

Заєць О.М.,
кандидат юридичних наук, доцент
завідувач кафедри криміналістики,
судової медицини та психіатрії ОДУВС
Надійшла до редакції: 19.02.2017
**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС**